
Historiasotaa Balkanin kouluissa

Pilvi Torsti: *Divergent Stories, Convergent Attitudes. A Study on the Presence of History, History Textbooks and the Thinking of Youth in Post-War Bosnia and Herzegovina.* Taifuuni 2003 Helsinki. 418 s.

■ Pilvi Torsti on kerännyt väitöskirjansa aineiston Bosnian kolmen historiallisen yhteisön, muslimien, kroaattien ja serbien 1990-luvun oppikirjoista sekä yhteisöjen 14-vuotiaiden nuorten historiakäsityksistä. Molemmat aineistot keskittyvät kansallisvaltioiden aikakauden, 1900-luvun, historian esityksiin. Tutkimuksen keskeiset työkäsitteet ovat historiatietoisuus, historiakulttuuri ja historiapolitiikka.

Torstin tutkimus liikkuu historiatieteen liitosalueella, historian yhteiskunnallisen käytön ja vastaanoton kysymyksissä. Viimeistään sosiaalinen konstruktionismi on avannut historian tiedeyhteisön silmät sille, että historiaa eivät esitä vain tutkijat vaan myös monitahoinen kulttuuriteollisuus. Media, filmi ja kirjallisuus tuottavat moninaisia historian esityksiä. Lisäksi niitä rakentavat muistelupuhe ja kouluopetus. Nämä historiakulttuurin eri muodot vaikuttavat ihmisten historiatietoisuuteen suoremmin ja vahvemmin kuin akateeminen tutkimus konsanaan.

Historian tiedeyhteisö onkin viime aikoina yhä enemmän paneutunut historiakulttuuriin ja historian vastaanoton kysymyksiin. Meillä ennen muuta Jorma Kalela ja Seppo Hentilä ovat avanneet uraa, jota Pilvi Torsti väitöskirjassaan seuraa.

Monet Euroopan viimeaikaiset konfliktit ovat olleet paljolti myös historiasotia. Virossa, Pohjois-Irlannissa ja Titon jälkeisessä Jugoslaviassa yhteisöt puolustaneet ja torjuneet toistensa historioita. Bosniassa 1991–95 sodankäyntiin kuului historiallisten rakennusten, arkistojen ja museoiden tuhoaminen.

Historia on sodassa ollut paitsi uhri myös ase. Jugoslavian johtaja Milosevic käytti kuusisataa vuotta vanhaa ruhtinas Lazarin myyttiä aseena niin Kosovon kuin Bosnian muslimeja vastaan panemalla julkisen historiakulttuurin levittämään myyttiä eri muodoin. Historiakulttuurin alueista Pilvi Torstia ovat kiinnostaneet erityisesti koulujen historian oppikirjat ja niiden valjastaminen poliittiseen käyttöön. Oppikirjojen käytöstä jopa sodan lietsontaan todistaa sekin, että kun kansainvälinen yhteisö vihdoinkin oli saanut painostettua 1995 Bosnian kolme yhteisöä Daytonin rauhaan, sen täytäntöönpanoon liittyi myös oppikirjojen puhdistus. Puhdistus oli kuitenkin paljolti kosmeettista. Torstin aineistoon kuuluu historian oppikirjoja, joista yksittäisiä kappaleita oli mustattu ja varustettu leimalla: ”Seuraava kappale sisältää ainesta, joka ei välttämättä ole totta tai joka on loukkaavaa tai harhaanjohtavaa. Ainesta tutkitaan parhaillaan.” Tällaiset terveys-

varoitukset eivät ole muuallaakaan aivan tavattomia. Suomessa oppikirjoja siistittiin samalla tavalla 1944 syksyllä.

Oppikirjojen välittämiä poliittisia merkityksiä on Euroopassa tutkittu ainakin ensimmäisen maailmansodan jälkeisestä ajasta lähtien. Voikin väittää, että kansainvälinen vertailtava oppikirjatutkimus on saanut alkunsa naapurimaiden pyrkimyksistä poistaa oppikirjoista naapurisopua haittaavia ennakkoasenteita ja viholliskuvia. Tämä pätee ainakin Braunschweigissa sijaitsevan kansainvälisen oppikirjatutkimuksen instituutin kohdalla. Se aloitti toimintansa toisen maailmansodan jälkihoidon tarkoituksessa. Tällä hetkellä Kaakkois-Euroopan historianopetus on mainitun Georg Eckert -instituutin ja Pilvi Torstin yhteinen huoli.

Historian vastaanoton tutkimisessa Torstin yhteistyötahona on ollut Hampurin yliopisto. Se koordinoi 1990-luvun puolivälissä laajan, nuorten historiatietoisuutta ja siihen ankkuroituvia poliittisia käsityksiä kartoittavan yhteiseurooppalaisen Nuoret ja historia -hankkeen, jonka tarkoituksena oli vertailla Euroopan eri maiden nuorten historiatietoisuutta. Historiatietoisuus tarkoitti Hampurin samoin kuin Torstin tutkimuksessa menneisyyden ymmärtämisen ja tulevaisuuden odotusten muodostamaa yhteyttä ihmisten mielisissä. Tämän Frankfurtin koulukunnan tapaan emansipatorisesti määritetyn metakäsitteen alla tutkimuksen polttopisteessä oli joukko sisältökäsitteitä, ennen muuta kansakunta, demokratia, sota ja rauha sekä

eurooppalainen ulottuvuus. Kaikki mainitut käsitteet ovat historiallisesti rakentuneita ja rakentuvia.

Pilvi Torsti käytti Nuorisaja historia -hankkeen tuloksia vertailukohtana Bosnia-aineistolle. Hampurin ja Torstin aineistojen hankinta-ajoilla on neljän vuoden ero (1995 ja 1999), mikä tietenkin on jonkin verran vaikuttanut niiden vertailtavuuteen. Yhteisöjen historiatietoisuuden eroilla on kuitenkin vanhemmat ja vakiintuneemmat taustat. Eurooppa koostuu Nuorisaja historia -tutkimuksen mukaan todellakin erilaisista historiatietoisuusalueista.

Torsti asettaa itselleen katalaisen tehtävän. Yhtäältä hän tulkitsee ja kartoittaa historiakulttuurin tuotteiden, ennen muuta oppikirjojen merkitysatribuutiota. Hän kysyy, missä määrin erilaisia merkityksiä serbit, kroaatit ja bosniakit (alueen muslimit) oppikirjoissaan antavat sodalle, rauhalle ja kansakunnalle 1900-luvun yhteyksissä. Toisaalta hän tutkii nuorten omia käsityksiä sodasta, rauhasta ja kansakunnasta.

Torstin tutkimuskysymysten taustalla on oletus, jonka mukaan niin historiakulttuurissa kuin ihmisten historiatietoisuudessa on läsnä eettinen ulottuvuus. Toisin kuin historian tutkijat, historiakulttuurin tuottajat ja kuluttajat sisällyttävät tapahtumien ja tekojen esityksiin eettistä arviointia. Torsti kysyykin historiakulttuurista, missä määrin siinä ilmenevät sotakäsitykset sisältävät aggressioita ja kansakäsitykset puolestaan ihmisryhmiä ulossulkevia, ja historian vastaanotosta,

missä määrin nuoret katsovat sodan olevan kansakunnalle välttämättömän kuntotestin.

Yhteiskuntaeettisestä näkökulmasta Torstin tulokset heittävät varjon Bosnian historialkulttuurin ylle mutta lähes vapauttavat nuoret historian väärinkäytön epäilystä. Daytonin hengen kieltäen uudetkin historianoppikirjat vahvistavat käsityksiä ”meidän” toiminnan oikeutuksesta ja ”toisten” tekojen tuomittavuudesta. Joidenkin tekstien voi tulkita välittävän viholliskuvia. Sen sijaan historian vastaanoton tasolla, nuorten käsityksissä, tutkimus osoittaa muuta. Sota ei kuulu nuorten tulevaisuuden odotuksiin. Euroopan nuorten joukossa bosnialaiset kaikkein harvimminkin pitävät sotaa ratkaisuna yhteisön ongelmiin. Edes pohjoismaiden nuoret eivät ole yhtä rauhantahtoisia. Tosin oma kansa on Bosnian eri yhteisöjen nuorille suhteellisen tärkeä – kuten se Nuoriso ja historia -tutkimuksen mukaan on suomalaisillekin – mutta kansan käsite ei ole ankan eksklusiivinen. Bosnialaiset tunnustaisivat maahanmuuttajat kansalaisiksi auliimmin kuin Euroopan nuoret yleensä.

”Onnekkaisesti unohtuneet historianläksyt,” arvioi vastaavittaja Peter Aronsson, ruotsalainen historialkulttuurin tutkija, joulukuussa Pilvi Torstin väitöskirjan keskeistä tulosta. Kun oppikirjat vielä Daytonin rauhansopimuksen jälkeenkin tuottavat viholliskuvia, ilmoittavat nuoret uskovansa rauhan pysyvyyteen. Hyvä etteivät lukee koulukirjojaan, päätteli Aronsson. Historialkulttuurilla on niin ilmeinen suhde siihen,

toimiiko yhteisö rakentavasti vai tuhoisasti, että historialkulttuurin tutkijan on Aronssonin tapaan luonnollista erotella eettisesti myönteiset tai valitettavat tutkimustulokset.

Bosnian nuorten käsityksissä kansasta ja sodasta on kuitenkin jonkin verran ristiriitaisuutta. Nuoriso ja historia -kyselylomake sisälsi projektiivisen tehtävän, jossa nuoret saivat ottaa kantaa erilaisiin mahdollisiin perusteisiin, joilla kuvitteellinen maa saattoi pitää itseään oikeutettuna ryhtymään sotaan. Useammin kuin muiden maiden nuoret yleensä, bosnialaiset kannattivat perustelua, jonka mukaan kansakunnalla oli oikeus käyttää sotaa oman valtion perustamiseen. Tämän kannan kanssa oli puolestaan ristiriidassa se, että he olivat muita valmiimpia luovuttamaan osan kansallisvaltion suvereniteetista ylikansalliselle elimelle.

Tulosten ristiriidoissa näkyvät paitsi kohteena olevien kysymysten vaikeus myös tutkimusmenetelmän rajoitukset: poliittiseen ajatteluun on vaikea päästä käsiksi kyselylomakkeiden avulla. Lomaketutkimus on toisaalta ainoa keino ottaa mukaan niin laaja otos, Bosnian tapauksessa yli 900 nuorta, että se tekee mahdolliseksi paitsi erojen kartoituksen myös selittävän tilastollisen analyysin, esimerkiksi faktorien muodostamisen vastauksista. Torsti on liittänyt väitöskirjaansa cd-rom-levyn, jossa 907 nuoren vastaukset 280 kysymykseen ovat data-matriiseina kiinnostuneen lukijan edelleen analysoitavissa.

Kaakkois-Euroopan tapahtumia median kautta seuran-

nutta lukijaa kiinnostaa, vahvistaako tutkimus tiedotusvälineistä tuttua ’ruman serbin’ kuvaa. 1990-luvun loppupuolen oppikirjojen vertailu osoittaa, ettei ainakaan avoimelle yhteiskunnalle tarpeellinen moniperspektiivisyys niissä toteudu. Serbit esittävät omissa oppikirjoissa itsensä milloin uhreina, milloin sankareina. Sama ”meidän” ja ”toisten” vastakkaisuus ilmenee vahvana myös kroaattien ja, tosin vähän lievempänä, myös bosniakkien oppikirjoissa. Torsti ei tulkitse minkään yhteisön käsittelevän oppikirjojen tasolla itseään syyllisenä. Entä sitten oppikirjojen lukijat? Torstin kyselytutkimuksen mukaan serbinuoret luottavat jonkin verran heikommin rauhan pysyvyyteen ja Yhdistyneiden Kansakuntien mahdollisuuksiin kuin kroaattit ja bosniakit, mutta ovat näiden tapaan silti selvästi rauhantahoisempia kuin Euroopan nuoret yleensä. Serbit jopa epäilevät kroaatteja ja muslimeja enemmän sitä, että historia sinänsä oikeuttaisi kansaa esittämään naapureilleen vaatimuksia. Torstin tutkimuksesta ei näin ollen nouse erityisen ’ruman serbin’ kuvaa.

Historialkulttuurin ja historian vastaanoton tutkimus on menetelmiltään erilaista kuin varsinainen historian tutkimus. Vaikea kysymys menneisyyden rekonstruoinnin mahdottomuudesta ja historiallisen tiedon konstruktivisuudesta jää sivuun, koska kulttuurisen merkitysattribuution tutkiminen on avoimesti relativistista. Myös kyselyaineiston käsittely lähtee siitä, että tilastollinen analyysi on selvistä mittaus-säännöistä huolimatta vain

suhteellisen luotettavaa. Silti historiakulttuurin ja historian vastaanoton tutkimus on selvemmin empiiristä kuin menneisyyden tutkimus ja siksi ainakin tilastollisen analyysin osalta alistettavissa totuuden korrespondenssiteorialle. Torsti onkin testannut tunnuslukkunsa luotettavasti.

Kyselylomake voi vaikuttaa helpolta tavalta kerätä aineistoa. Bosnian tapauksessa kyselytutkimus edellytti kuitenkin tutkijan konkreettista jalkautumista tutkimuskentälle. Torsti neuvotteli tutkimuslu-

vasta ja kyselylomakkeen poliittisesta korrektiudesta lukuisien byrokraattien kanssa, ajoi tulvien ja lumimyrskyjen uhalta pikkuteitä pitkin seuduille, joiden mukaanotto takasi aineiston maantieteellisen edustavuuden, ja valvoi 43 koulussa paikan päällä, että kerättävä aineisto oli autenttista.

Torstia auttoi aikaisempi työkokemus journalistin peräänantamattomuudesta aineiston hankinnassa. Ratkaisevan kannustava tekijä on kuitenkin ollut nuoren tutkijan omakohmainen luottamus tutkimuksen

merkityksellisyyteen. Bosnian tuntijana Torsti tiesi hyvin, miten vaaralliseksi tiedonalaksi historia oli siellä osoittautunut. Yhteisön historiatietoisuudessa on kysymys myös sodan ja rauhan ehdoista. Siksi ei ole samantekevää, miten historiakulttuuria tuotetaan ja vastaanotetaan.

Pilvi Torstin uraa uurtava väitöskirja on kannustava näyttö siitä että historiakulttuuria ja historian vastaanottoa on aiheellista ja mahdollista tutkia.

Sirkka Abonen